

Anyanyelven az anyanyelvért

F. FERENCZI RITA

A romániai magyar pedagógustársadalom az anyanyelvi képzés, az óvodai tevékenység és a zenei nevelés tanterveinek a kidolgozásában önállóan dönthet. Mielőtt ennek az önállóságnak az igen korlátozott voltát feszegetnénk, érdemes végiggondolni azt, hogy miként éljük/élhetjük meg minimális szabadságunkat. A kérdésfelvetés azért jogos, mert a magyar anyanyelvű oktatás körül folyó vitákban az oktatás tartalmát érintő kérdések nem azzal a súllyal vetődnek fel, mint amilyent jelentőségük folytán kiérdemelnének. Szándékom az, hogy az oktatáspolitikai törekvések és az oktatás tartalmi fejlesztésének egyensúlyára alapozva, a két aspektus kölcsönös meghatározottságát, elválaszthatatlan egységét hangsúlyozzam. Hisz az a megújulniakarás, amely az oktatás tartalmára irányul, olyan vonatkozásokat hordoz magában, amely a szakmai autonómiára épülve az oktatási rendszer működtetésének másságát feltételezi.

Vitathatatlan, hogy az anyanyelvi nevelés, tantárgyközi jellegéből adódóan, nemcsak oktatásunk gerincét, hanem fennmaradásunk feltételét is jelenti. Színvonalának növelése tehát olyan feladat, amelyet minden hivatásának élő pedagógusnak belső imperativusként kell megélnie.

Az anyanyelvi nevelés megújításának tantervi, tankönyvi vetületét tekintve a többszöri szakmai tanácskozások eredményeként felvetődött egy olyan, sajátos nyelvi helyzetünk-ből fakadó stratégia kiépítésének a szükségessége, amely egy kevésbé direktív, keretjellegű tantervnek a kidolgozásával és működtetésével a tömb- és szórványoktatás szerint differenciálódó regionális tantárgyi programoknak, az alternatív tankönyveknek és taneszközcsoomagoknak a kidolgozását feltételezi. (A háttérismeret érdekében pontosítanunk kell, hogy a román anyanyelv reformszakemberei hasonló elképzelést szeretnének megvalósítani, s az 1989 után kidolgozott tanterv és a kísérleti tankönyvek, amelyeknek kipróbálása folyamatban van, a jelenleg érvényben lévő oktatási dokumentumok mellett alternatívának tekinthetők.)

Az alternatív anyanyelvi tantárgyi programok kidolgozásának szükségessége az erdélyi nyelvállapotban gyökerezik. A nyelvi erózió problémakörének, a régiók szerint sajátos jelenségeinek kezelését az anyanyelvi nevelésnek a nehezen tipizálható nyelvi közegekhez alkalmazkodva, részegységek szerinti differenciálásban kell megoldania. A nyelvi afázia orvoslása azonban, a jelenség létének és megerősödésének megállapításán túlmenően, olyan kiterjedt, folyamatos empirikus kutatást igényel, amelynek eredménye tényszerű helyzetismeretet nyújt gyermekeink anyanyelvhasználatáról, és lehetővé teszi a beszédzavar jelenségeinek tudatos kezelését.

Az anyanyelvhasználat belső tagolódására és az ebből következő elsődleges oktatásfejlesztési feladatokra Péntek János nyelvészprofesszor az idén nyáron Csíkszeredában megrendezett Bolyai Nyári Akadémián tartott előadásában figyelmeztetett.

A különböző nyelvi közegek függvényében a regionális nyelvhasználat több probléma-típusa alakul ki. A tömbmagyarság iskoláiban az anyanyelvi nevelés megoldásra váró feladata azoknak a nyelvi képességeknek a fejlesztése és megerősítése, amelyek lehetővé teszik a közös, emelkedett nyelvváltozatnak és a helyi nyelvjárásoknak az egyidejű ismeretét és használatát. Ennél jóval összetettebb az egyre gyökértelenebbé váló nyelvjárásszigetek, nyelvi szórványok helyzete, ahol a köznyelvi norma ismeretét és használatát fokozatosan kizárják a regionális változatok, amelyek az államnyelv standard használatával társulva asszimetrikus kettősséget hoznak létre. Olyan kettősséget, amelyben

nem alakulhat ki az egészséges kétnyelvűség, a kommunikáció az anyanyelv rovására egyirányúvá válik, utat nyitva a nyelvi asszimilációnak.

A jelenlegi oktatási struktúrában az iskola nem képes válaszolni erre a társadalmi kihívásra, a nyelvi romlással szemben nem tud fékező erőként működni. Az ellenkező előjelű hatásmechanizmusok szembenállásában az iskola maradt alul, és a róla kialakult kép, főként a szórványiskolák esetében, társadalmi presztízsvesztésről tanúskodik. El kell ismernünk, hogy ennek gyökerei igen szerteágazóak, de érdemes szembenéznünk azzal a ténnyel is, hogy az okok sokrétűségében a sokat hangoztatott oktatáspolitikai korlátozások mellett (iskolahiány, az anyanyelvű képzés hiánya közép- és felsőfokon, tanerőhiány stb.) igen nagy szerepe van az oktatás tartalmi hiányosságainak, visszaesésének is. Ha a szórványoktatásra sarkítjuk a kérdést, valóban számolnunk kell azzal, hogy az itt élő magyar gyermek számára az anyanyelven való tanulás nem nyújt reális távlatokat. Feltehetően a magyar szülőnek már a beiskolázás kezdetén meg kell küzdenie azzal a dilemmával, hogy gyermeke társadalmi érvényesülése szempontjából nem járhatóbb-e az az út, ha kiskorától román nyelven tanul, hisz, ha általános iskolai magyar anyanyelvű képzésre van is lehetősége, közép- és felsőfokon más városban kell folytatnia tanulmányait. De azok közül, akik a szigetekben is vállalták a magyar iskoláztatás göröggyözebb útját, hányan és hányan szereztek olyan tapasztalatot, hogy a szórványbeli magyar iskolákban tanulva alacsonyabbak az esélyeik a magyar felsőfokú oktatásban való részvételre, mint tömbmagyarságbeli társaiknak.

Lehet, hogy ez a kérdésfelvetés jelentéktelen mozzanatnak tűnik oktatási gondjaink bonyolult hálózatában, de elkerülhetetlen önvizsgálatra szólít, mert egyrészt a meglévő minimális magyar szórványoktatás belső megerősödésének, az esélyegyenlőség helyreállításának sarkalatos pontja, másrészt, távlatainkat tekintve, szórványbeli megmaradásunk alapvető feltétele.

Saját problémáink reális ismerete, a belső megoldás igényének felkeltése, a szigetekben jelenleg dolgozó magyartanárok önbizalmának és önállósodásának megerősítése, munkájuknak támogatása, a fejlesztési programok hosszú távú megtervezése, a nyelvi helyzethez igazodó sajátos tantervek, tankönyvek, módszertanok kidolgozása, a hasonló gondokkal küszködő pedagógusok közötti kommunikációs csatorna kiépítése hozzáférhető feladat és legalább olyan odafigyelést igényel, mint az iskolahálózat kiépítése avagy a tanerőhiány enyhítése.

Ez az egyensúlyteremtés szavatolhatja az új keretek és a megújuló tartalmak szerencsés találkozását, a szórványoktatás színvonalának, hatékonyságának növelését.

★

Az anyanyelvi oktatás megújulására irányuló próbálkozások egyéni vagy kiscsoportos formában, szigetszerűen jelentkeznek, súlypontosan a Székelyföldön, a Partiumban, Erdély nagyobb városaiban. Az önvizsgálatot, a szemléletváltást, a tartalmi megújítást igénylő és kreatívan megélő pedagógusok szétszórt csoportjai még a magyar pedagógustársadalmon belül sem nyertek legitimitást. A hierarchikus felépítésű rendszer jól működő irányítottágában nem egyedi igazgatói gesztus a gondolkodó, új utakat kereső magyartanár felszólítása (megfenyegetése!?), hogy dolgozzék csak a tankönyv alapján, foglalkozzék a tananyag „leadásával” (magyar iskolák magyar vezetőiről van szó).

Ezzel egyidejűleg hat az a szülői elvárás, amely a vizsgaorientált tananyag „megtanítását” várja el a tanártól. Ennek a körnek a bezártságát hitelesíti az a vizsgarendszer, amely nem az elsajátított tudásanyag alkalmazási képességének az értékelésére, hanem a memorizált ismeretanyag számonkérésére irányul. Így válunk/váltunk egy életidegen iskola funkcióeltolódásának alanyaivá és elszenvedőivé.

Mindezek ellenére, pályázati támogatás keretében ez év folyamán elkészül néhány új, magyar nyelv- és irodalom tankönyv az elemi, gimnáziumi és líceumi oktatás kezdő szakaszaira. Az elemi oktatás tankönyvei egy új, keretjellegű tantervre épülnek, amely az I-IV. osztályra vonatkozó követelményrendszert pontosítja, a módszer tekintetében pedig szabad kezdet ad a tanítónak.

Az általános iskola felső tagozatára, az iskolastruktúrának megfelelően az V-VIII. osztályra, az egységes követelményrendszert ugyancsak egy kevésbé direktív tanterv határozza meg (a tervezet megvitatása, véglegesítése most van folyamatban), s a készülő

tankönyvek, valamint a helyi igényekre alapozó alternatív tantárgyi programok ennek keretén belül működhetnének. Mivel a tantervnek nincs közvetlen hatása a konkrét pedagógiai gyakorlatra, alkotó tanáraink a tankönyv-tanterv irányú fejlesztési folyamatot választják, hisz pedagógiai koncepciót tükrözve a tankönyv is fontos stratégiai eleme lehet az oktatásfejlesztésnek.

Mivel az önállósodást, az újítási szándékot az előbbiekben részletezett akadályok megnehezítik, kikerülhetetlen annak a legitim keretnek a kialakítása, amely minisztériumi engedéllyel hitelesíti a kísérletezést. A jóváhagyás kieszközlése, a kísérleti tankönyvanyagok modulokban való sokszorosítása, a kísérlet előkészítése és beindítása azért fordulópont jellegű, mert keretév válhat a szakmai kommunikációnak, a tapasztalatszerzésnek és -cserének, reális alapot nyújt az alternatív tantárgyi programoknak, tanmeneteknek és az értékelés új alapelveinek a kidolgozására, elfogadtat egy olyan gyakorlatot, amely elősegítené az újító jellegű próbálkozások terjedését és továbbgyűrűztetését.

★

Az anyanyelvi nevelés meghatározza a többi tantárgy tanításának és elsajátításának színvonalát. A megállapítás fordítottn is érvényes, hisz bizonyos alapkészségek, képességek kialakítása és megerősítése tantárgyközi kölcsönösséget feltételez. Estünkben a kölcsönös erősítés fokozatosan fellazult, a nyelvi nevelés kizárólagosan az anyanyelvi képzésre hárult.

A különböző tantárgyak nyelvezetére – épp a tananyagválogatásban érvényesülő maximalista szemlélet következtében – amúgy sem jellemző a világos, közérthető stílus. Mivel az egyentankönyvek dominanciája eleve kizárta azt a lehetőséget, hogy a magyar anyanyelvű osztályokban magyar szerzők tankönyveit használhassuk, a románból magyarra való fordítás nyomán a tankönyvszövegek hű átültetésével átvettük azt a bonyolult nyelvhasználatot, amely eleve megértés- és tanulásbeli nehézségeket eredményez. Ezzel egyidőben a fordítás nyomán a szaktantárgyak nyelvezete fokozatosan elidegenedett a magyar nyelvtől, így tankönyveink törvényesített eszközeivé váltak az idegenszerű kifejezések és szerkesztésmód terjesztésének.

A jelenleg tankönyvszerkesztéssel foglalkozó több mint félszáz pedagógus szaktantárgyanként és műfajilag differenciált tanulási eszköztár kiépítésén munkálkodik, a statikus tankönyvrendszer fellazítása érdekében. Ennek, pillanatnyilag még megoldásra váró következménye a készülő könyvek jogszerzése és beépítése a magyar anyanyelvű oktatásba.

★

Az ilyen irányú tervek megvalósítása Romániában különösen nehézkes, előreláthatatlan buktatókkal akadályozható állandó küzdelem. A fokozott figyelemösszpontosítás és éberség, a válaszkérés és -követelés alapvető szakmai érdekeink érvényesítésének szempontjából lényegesek.

A román politikai tárgyalásmód és problémamegoldás Janus-arcából a belülről és alulról szemlélődő igen homályos és elkendőzött képet kap. A hivatalos álláspont zavarossága miatt, amely mögött feltehetően a centralizáció fenntartásának az igénye húzódik, azok akik érintettek és érdekeltek az oktatásfejlesztésben (többségi vonatkozásban is), maguk sem tudják pontosan, hogy az, amit elterveznek és tesznek a hivatalos reform-elképzelések része-e, vagy – utólag – partizánakciónak minősül.

A Tanügyminisztérium által meghirdetett oktatási reform stratégiája nem került nyilvánosságra, az információzárlat tökéletes. Az első konkrét lépés, a Tribuna Invatamantului című oktatási lapban megjelenő új tantervek és pályázati hirdetés alternatív első osztályos román matematika és ábécéskönyv megírására, biztosítéka annak, hogy a Neveléstudományi Intézet által szorgalmazott alternativitással a Tanügyminisztérium is egyetért. Az új tantervtervezetek és készülő tankönyvek kísérleti kipróbálására pilótaiskolákat neveztek ki, amelyek egy évig működtek is, de számukat az új tanévben pénzhiányra hivatkozva lecsökkentik.

Ha a román tanügy részegységének tekinti a magyar anyanyelvű oktatást (egyrészt ellenőrizhetősége, másrészt a világ felé történő pozitív kép kialakítása érdekében), a fent vázolt információk ismeretében a következő jogos kérdések merülnek fel:

Annak ellenére, hogy a reform egyik biztosnak látszó pontja a tankönyvi alternativitás, és a magyar nyelvi képzés elemi szakaszának új, elfogadott tanterve alapján három szerzőcsoport idén szeptemberre befejezi a más-más módszerre épülő taneszközcsoomag első osztályos munkaeszközeinek a kidolgozását, a Nemzeti Tankönyvkiadó 1995-ös terve sem vesz tudomást a választhatóságról. A régi tankönyveket nem nyomtatják újra, az új kínálatból pedig az egyetlen kiválasztottat tömegpéldányszámban. Természetesen más kiadók révén, nagyobb anyagi befektetéssel terjesztetni lehetne a többi tankönyvet is. De egy tankönyvtípusnak a hivatalossá tétele és ingyenes terjesztése igen kérdésessé teszi az önállósodás és a hivatalos kiadóról való leszakadás útját. Egyrészt a tanítót kényszeríti dilemmatikus helyzetbe: van-e joga arra, hogy más tankönyvet válasszon, másrészt a szülőt állítja kényelmetlen döntés elé: miért vásárolja meg a jóval drágább tankönyvet, még ha jobb is, ha az iskola ingyenesen juttat a „hitelesített” változatból.

Ugyancsak visszás a magyar szerzők által kidolgozott tankönyvek jogszerzése a románból fordítottak ellenében. Érvrendszerünk kiépítésében hiába sorakoztatjuk fel azokat a jelenségeket, amelyekre e könyvek nyelvezete kapcsán utaltam. A kérdésfelvetés azonban meg is fordítható: ha alternatív tankönyvek lesznek, a magyaroknak melyiket kell lefordítaniuk?

★

Ezeknek a problémáknak az ismeretében nem kétséges, hogy jövőképünk meglehetősen zilált. Annyit azonban tudunk, hogy a Nemzeti Curriculum Bizottság keretében működni fog egy olyan mikrobizottság, amelynek az új magyar anyanyelvi tankönyvek bevezetésével kapcsolatos szakmai feladatokat kell elvégeznie. Ennek megalakulásával párhuzamosan azonban egy reális nyitási folyamat azt is feltételezné, hogy a teljes magyar anyanyelvű oktatás megújításának érdekei is létjogosultságot kapjanak. Hisz a sokszínűség, az alternativitás nem mond ellent annak a szerény igénynek, hogy az eljövődőkben a különböző tantárgyak tankönyvkínálatából a sajátjaink mellett is dönthessünk.